

RECENZIJOS

XX AMŽIAUS LITERATŪROS TEORIJOS, ARBA KODĖL DERRIDA IR GADAMERIS NESUSIŠNEKĖJO

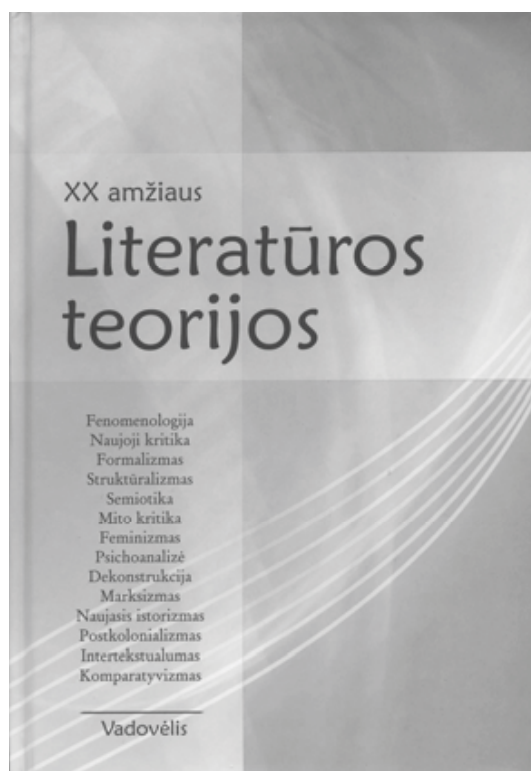
Gintaras Lazdynas

Šiaulių universitetas

Literatūros istorijos ir teorijos katedra

P. Višinskio g. 25, Šiauliai

El. p. GintarasLazdynas@gmail.com

XX amžiaus literatūros teorijos. Vadovėlis aukštųjų mokyklų filologijos specialybės studentams, sudarė Aušra Jurgutienė, Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2006, 374 p.

Literatūros teorija savo vandenimis semia iš svetimų šaltinių, kurių tikrasis vardas – ideologija – daugieliui suraukia nosis. Grynojo literatūrinio metodo, neužteršto giminyste su ideologijomis, šalininkams Rolandas Barthes’as prieš pusšimtį metų bandė įrodyti, kad literatūrinės kritikos, kuri nesiremtų ideologija, negali būti, nes gryno literatūrinio metodo, nepaisant visų apgaulingų iliuzijų, dar niekas neišrado. Sovietinės okupacijos laikais Lietuvoje dominavo vienintelė ideologija – marksizmas, griežtai nubrėžusi teisingo požiūrio į pasaulį ribas. Jokios viešos galimybės literatūros reiškinius suvokti ir vertinti kitos ideologijos požiūriu nebuvo. Todėl į naujos Nepriklausomybės epochą lietuvių literatūros mokslas išžengė gerokai palieęs, susiaurėjusio akiračio, besivadovaujantis pasenusia metodologija, be nuosavos tradicijos ir toli atsilikęs netgi nuo drąsiausių rusų tyrinėtojų, kurių darbuose akivaizdžiai susijungia pilietinė drąsa ir mokslininko talentas. Net ir slaptieji mūsų stalčiai buvo tušti. Kita vertus,

žymių mokslininkų, kaip antai Michailo Bachtino, Vladimiro Proppo, Eleazaro Meletinskio, Aleksandro Michailovo, Jurijaus Lotmano ir kt., bei labai retų užsienio autorių (pvz., René Welleko ir Austino Warreno „Literatūros teorijos“, 1978) vertimų į rusų kalbą ar atsitiktinai į rankas pakliuvusių darbų originalo kalba skaitymas formavo perdėm eklektišką požiūrį į literatūrą, neleidžiant pajusti visos metodologinės tyrinėjimų įvairovės. Politinė nepriklausomybė kūrybinės minties laisvės negalėjo savaimė atnešti jau vien dėl to, kad intelektualinis alkis yra kultūrinės brandos požymis, ir norą jį patenkinti reikia gebėti išsiugdyti. Nieko nuostabaus, kad ilgus metus neiškilo netgi būtinybė versti Vakarų mokslininkų darbus, nebuvo ilgimasi to, apie ko egzistavimą nedaugelis tenutuokė. Tik po gero pustuzinio metų ėmė rodytis pirmieji verstiniai darbai, padėję keisti iš sovietinių laikų paveldėtą požiūrį į literatūrą. Vienas reikšmingesnių buvo Marijaus Šidlausko išverstas Terry Eagletono „Įvadas į literatūros teoriją“ (I leidimas – 1983 m.), kuris seniai pelnė pasaulinį pripažinimą. Atsinaujinimo būtinybė pamažu brendo ir iš vidaus, vienas po kito rodėsi lietuvių mokslininkų tyrinėjimai, tuščios nišos pamažu pildėsi, lietuvių literatūros mokslas brendo savarankiškam fundamentaliam požiūriui į literatūros metodologijas.

Ketvirtį amžiaus buvo jaučiamas naujo literatūros mokslo ir teorijos vadovėlio poreikis, aišku, viliantis, kad teorinę literatūros refleksiją jis pakylės į naują lygmenį. Kelias lietuvių studentų kartas literatūros mokslo paslapčių mokė ir teoriniams tyrinėjimams ruošė 1982 m. pasirodę vadovėliai: Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto mokslininkų parengta „Literatūros teorijos apybraiža“ ir Vandos Zaborskaitės „Literatūros mokslo įvadas“. Jie pakeitė iki tol naudotą Grigorijaus Abramovičiaus „Literatūros mokslo įvadą“ (1953; liet. – 1955 m., vertė V. Zaborskaitė) ir Leonido Timofejevo „Literatūros teorijos pagrindus“ (1959; liet. – 1964 m., vertė Juozapas Girdzijauskas), tad padvigubino pasirinkimo galimybę, tačiau dideliu žingsniu į priekį jų, deja, nepavadinsi. Nesant galimybės laisvai formuoti ir reikšti nuosavą pasaulėžiūrą ir ja remti savąją tyrimų metodologiją, lietuvių autoriai klusniai spraudėsi į marksistinės ideologijos nubrėžtus rėmus, lietuvišką medžiagą patvirtindami marksizmo autoritetų jau atrastas tiesas. Net ir vadovėlių struktūra droviai pasiskolinta ne iš R. Welleko ir A. Warreno, o iš G. Abramovičiaus ir L. Timofejevo, matyt, geriau žinojusių, kokia ji turi būti.

Timofejevas *chruščiovinio* atlydžio metu išleistą vadovėlį pradėjęs Honoré de *Balzac* teiginiu, kad rašytojas privalo būti visuomenės

sekretoriumi, netrukus užsipuola „tokios rūšies literatūros teoretikus“¹ kaip Wolfgangas Kayseris, Benedetto Croce ir R. Wellekas su A. Warrenu, kurie esą nuskurdina literatūrą, atimdami iš jos visuomeninę reikšmę, nes nenori literatūrai pripažinti sekretoriavimo funkcijos. W. Kayseris, nesutikdamas su pozityvistiniu (o istorinis materializmas iš esmės tėra pozityvizmo atmaina) literatūros, kaip kažko *kito* atspindžio interpretacija (Juozui Tumui-Vaižgantui literatūra irgi buvo gyvenimo veidrodis), norėtų ją analizuoti kaip autonominę uždara kalbinę struktūrą. Savaimė suprantama, kad ne tokie tyrinėtojai, o tik istorinio materializmo metodu apsiginklavę marksistai gali giliausiai prasiskverbti iki tikrosios literatūros ir meno esmės.

Kas yra ši esmė ir iš kur ji atsiranda, lietuvių studentui išsamiai paaiškino V. Zaborskaitė: „socialinio-klasinio literatūros sąlygotumo, jos aktyvaus vaidmens klasių kovoje, literatūros partiškumo išskėlimas, konkretaus istorinio literatūros reiškinių vertinimo reikalavimas, kūrinio kaip neatskiriamos turinio ir formos vienovės su turiniu primato suvokimas – plaukia iš dialektinio ir istorinio materializmo filosofijos pagrindų“². Pasaulio paaiškinimo užduotį ir būdus perėmus istoriniam materializmui, literatūros mokslui palikta tik teorija, o teorijai – tik išorinė ir materialioji meno kūrinio pusė: stilius, poetinių priemonių arsenalas, eilėdaros sistemos, pozityvistinis literatūros rūšių ir žanrų skirstymas, literatūros raidos klausimai. Literatūros mokslas ir teorija susiliejo į vieną, sunkiai paaiškinamą visumą. Todėl paprašyti nusakyti literatūros mokslo ir literatūros teorijos skirtumą, remiantis „Literatūros teorijos apybraižos“ ir „Literatūros mokslo įvado“ turiniais, kurie yra tiek identiškai savo struktūra, kad nieko nesujauktų iš vienos knygos perkelti į kitą, studentai neaptinka jokio skirtumo. „Įvade“ literatūros mokslas susiaureja iki literatūros teorijos, o „Apybraižoje“ teorija – iki medžiaginių kūrinio išnarų aprašymo.

Iš štai pagaliau 2006 metais pasirodė naujas vadovėlis – „XX amžiaus literatūros teorijos“, skirtas aukštųjų mokyklų filologijos specialybės studentams. Kas tai? Žingsnis pirmyn, trypčiojimas vietoje ar sena lietuvių baimė išsakyti originalų požiūrį?

***

Literatūros mokslas išaugo iš objekto *stebėjimo*. Niekam nekėlė abejonių jo objektas – literatūra. Logiškai vėlesnė šaka buvo *metodologija* – objekto *stebėjimo stebėjimas*, suvokimas, kad stebėjimas ir tyrimas

vyksta pagal tam tikrus, anaipol ne savavališkus dėsningumus. Tyrinėtojo dėmesys XX a. viduryje pamažu perkeliamas nuo to, kas stebima, prie to, kas stebi: nuo stebimojo objekto prie stebinčiojo subjekto, nuo kūrinio prie suvokėjo, nuo kūrinio ir kūrėjo prie metodologijos. Modernioji kritika išsivystė ne dėl to, kad pasiklydo tarp aiškių, pozityvistinės kritikos pateikiamų atsakymų, o dėl to, kad šiuolaikinio mokslo pasiekimų šviesoje šie atsakymai jos jau nebepatenkino, kad ten, kur senoji sąmonė regėjo tik totalią neskaidomą visumą, ji išvydo integruotą vienovę. Visiškai subliuško vienintelio teisingo perskaitymo, t. y. kūrinio reikšmės ir prasmės tapatumo galimybė, išskydo aiškos ribos, skyrusios literatūrą nuo kitų meno ir nemeno formų, todėl pasidarė nebeįmanoma pasakyti, kas yra literatūra, vadinasi, apibrėžti literatūros mokslo objekto.

Stebėjimo stebėjimo potencija kyla ne iš beždžioniavimo, o tada, kai iki tinkamo lygio subręsta individualus subjektyvumas. Tik tada ir lietuviai susikurs savas ar susiras svetimas teorijas, padėsiančias tenkinti stebėjimo stebėjimo poreikį. Tada metodologijos nustos mus erzinti ir gąsdinti, nes jos bus mūsų pačių dvasinių poreikių sprendimo priemonės. Kol šio dvasinio akto neatliksime, tol laikysimės stipriai įsitvėrę į nuo senatvės suakmenėjusias teorijas ir skeptiškai vertinsime šiuolaikines, nesuprasdami, kad „senieji metodai“ kažkada irgi buvo nauji ar, dar tiksliau, kažkada jų išvis nebuvo, o dabartinis dvasios fermentavimasis Vakaruose gamina naujus būsimuosius „senuosius metodus“. Modernios literatūros teorijos – ne ateivių atneštas užkratas, bet išlavinto žmogiškojo proto refleksija, nukreipta į literatūros kūrinį. Vadinasi, jeigu esi protaujantis žmogus, t. y. *homo sapiens*, tegul ir lietuvis, tai nepaisant viso dabartinio savo bejėgiškumo, gali padaryti sava ir įkandama visa tai, ką sukūrė į Vakarus nuklydę *ide-gentainiai*, jeigu tik norėsi ir įstengsi atlikti adekvačius dvasios brandinimo veiksmus. Tačiau bejėgiškumas turi savo gynybinį kompleksą, kuris sukuria būsimų galių iliuziją ir taip išvaduoja nuo kūrybinių kančių, o esamą padėtį įteisina kaip būsimų galių prielaidą. Jo iliuzijoms pasidavė net ir Balys Sruoga, kuris nebeturėdamas vilties, kad į pasaulinę literatūrą lietuviai prasimuš su lyrika, kaip rašytojas 1917–1922 m. laikotarpiu ne sykį pranašavo, nei įkanda Europoje populiarių romano žanrą, dar tebekalėdamas Štuthofe siūlė atmesti romaną, kaip atgyvenusį žanrą, ir imtis populiarijančių *esezu*. Tačiau atmesti neįvaldytą žanrą nereiškė įgyti aukštesnę kompetenciją, tuo labiau, kad iš bejėgiškumo sureikšminti *esezai* mirė taip ir negimę. Ar ne tokį kelią renkasi ir mūsų vadovėlio autoriai, kurie vietoj akademinę bendruomenę

padrašinančio žodžio, siūlo į metodologijas žvelgti kaip į intelektinę atgyveną ir pernelyg jų nebesureikšminti.

***

Teorijas galima rašyti iš esmės trejopai: galima neva *nešališkai* referuoti svetimas teorijas (skelbiant jų teisę pačioms kalbėti už save, vadinasi, ir savo gebėjimą adekvačiai suvokti jų kalbą), galima jas *kritiškai* vertinti, iš „sveiko proto“ pozicijų ir galima *subjektyviai nešališkai* į vieną teoriją pažvelgti kitos teorijos akimis, kaip daro T. Eagletonas, neomarksistas ir poststruktūralistas, daugiau kaip poststruktūralistas, o ne neomarksistas puikiai suvokiantis, kad kritikas negali atsisakyti subjektyvumo, nes priešingu atveju nebeliktų nieko – literatūros teorija egzistuoja tik kaip kritiko subjektyvumo išraiška.

„XX amžiaus literatūros teorijos“ iš pirmo žvilgsnio suka objektyvaus referavimo keliu, tačiau jau pirmajame sakinyje jaučiamas ideologinis vertintojų subjektyvumas, nubraukiantis visą metodologiją ateičiai: „XX amžiuje atsiradęs susidomėjimas literatūros metodologinėmis teorijomis, regis, su juo ir baigiasi“³. Šis teiginys leidžia suprasti, kad vadovėlio autoriams tyrimo metodologija vis dar tebėra kažkas šalia žmogaus kaip tam tikra žinių sanauja ir savavališkas intelektinis žaidimas. Galima susidomėti metodologija, pasiimti ją iš bibliotekos lentynos, pačiupinėti, pavartyti ir, kai nusibosta, vėl padėti atgal į tą pačią lentyną. Lietuviai literatūros mokslininkai, stovėjusiam didžiojo dvasios fermentavimo proceso užribyje, tai įprasta pozicija, kadangi nuo seno žinoma, kad „išmintingi žmonės ir tautos ištyrė viską, mums liekti tik tapti jų pasekiniais: įgyti mokslą ir pažintį ne datyrimu, tik iš knygų“⁴ (Jonas Mačys-Kėkštas).

Metodologijos kilmės ir esmės problema neaktualizuojama, jos gimimo, augimo ir brendimo proceso refleksija sėkmingai pašalinama dar neįsisąmoninta. Ją neutralizuoja teiginys, kad literatūros tyrimo metodologijos „atsišakojo iš XIX amžiuje dominavusios estetikos ir meno filosofijos kaip nauji literatūrologijos ir kitų mokslų (kalbotyros, filosofinės fenomenologijos, hermeneutikos ir dekonstrukcijos, sociologijos, psichosanalizės, mitologijos, feminizmo, stilistikos, politikos ir pan.) junginiai“⁵. Todėl į klausimą, kas yra literatūros metodologinė teorija: dvasinis ir psichologinis ar socialinis ir kultūrinis – vidinis ar išorinis – reiškinyss, tik mechaninis intelektinis žaidimas ar iš giliausių kultūrinės, intelektinės ir net psichinės žmogaus esmės sluoksnių išskylantis šiuolaikiniam save

ir pasaulį reflektuojančiam protui gyvybiškai svarbus savivokos būdas, mes atsakome pozityvistiškai – žaisti gali bet kurie žaidėjai ir bet kurių žaidimą. Visos teorijos egzistuoja tik kaip objektyvi kultūrinė forma, o ne dvasinė raiškos forma, kuri pirmiausia yra individo dvasinio (psichinio) turinio išraiška, o tik paskui tampa kultūrine, visiems prieinama, multiplikuojama, kopijuojama, reprezentuojama forma. Jos gali pabūti katalikų šventove, paskui virsti liuteronų maldos namais, pabūti cerkve, sandėliu, kalėjimu, vėl atvirsti šventove. Mums jos panašios į stichiškai iš dangaus byrančias kruopas, kurios krenta ten, kur vėjas nuneša, ir kurias galima rinkti, galima ir nerinkti, o jeigu esi sotus savo paties išmintimi, gali pikintis visais *nevisprotiškais* „izmais“, kurie tik kenkia aiškiam kūrinio suvokimui. Todėl, kai mums reikia suvokti Jacques Derrida, mes ir skaitome J. Derrida veikalus, bet nesusimąstome, kodėl, kai Hansui-Georgui Gadameriui prisireikė suvokti J. Derrida, jis pradėjo nuo... Aristotelio. Dar daugiau: kodėl, kai buvo pabandyta akis į akį suvesti „dvi kontinentinį mąstymą nulemiančias kryptis – prancūziškosios dekonstrukcijos ir vokiškosios hermeneutikos“, „tevyko kurčiųjų pokalbis“⁶? Kodėl nesusišnekėjo H.-G. Gadameris ir J. Derrida, atstovaujantys dviem mąstymo tipams, kuriuos pats H.-G. Gadameris kažkada apibrėžė būtent kaip vokišką ir prancūzišką, istoriškai kylančius iš Romantizmo ir Švietimo mentaliteto? Ar gali vokietis mąstyti dekonstrukciškai, o prancūzas – hermeneutiškai?

Kai žinovo balsas praneša, kad tikrąjį bolero ar flamenką gali sušokti tik tikras ispanas, ne raumenyse, o kraujyje turintis šokio temperamentą, mes skubame kuo greičiau palinksėjimais pritarti šiai savaimė (net ir vaikui) suprantamai minčiai. Bet kodėl mes nepagalvojame, kad ir tikrąjį hermeneutinį ar dekonstrukcinį šokį gali sušokti ne bet kas, o tik tas, kurio smegenų vingiais teka šimtmečius brandinta vokiškoji ar prancūziškoji, protestantiškoji ar katalikiškoji kultūra, ir kad joks tikras prancūzas nesusšoks tikro fenomenologinio šokio, kaip ir vokietis nerangiai judinsis dekonstruktyvizmo ritmu? Kažkada Jeanas-Jacques Rousseau tikėjo, kad užtenka pakeisti žmogaus pažiūras ir pasikeis visa jo moralinė, dorovinė, etinė esmė. Proto ir mąstymo galia absoliuti. Prancūzai šio principo nepakeitė iki šiol: Jacques Lacanui kalba struktūruoja sąmonę, poststruktūralistams kalba formuoja mąstymą. Tačiau ar užtenka panorėti mąstyti kitaip, kad šio mąstymo nebesąlygotų gilesni dvasiniai žmogaus klodai? Ar nėra kažko giliau už sąmonę ir protą, kas už virvučių tampo mūsų mąstymą ir nesileidžia lengvai pakeičiamas? Iš

kur atsiranda mąstymo, pagaliau – kultūros įvairovė? Kodėl „Liūdnuosiuose tropikuose“, 1955 m. pradėjusiuose struktūralizmo erą, Clode'o Lévi-Strausso aprašyti Brazilijos džunglių indėnai skubiai dėdavo į šali dovanų gautus modernius plūgus ir akėčias ir žemę vėl ardavo medžių šakomis, nors puikiai suvokė naujų įrankių naudą? Ar gali iš „sveiko proto“ pozicijų katalikas aiškinti protestantizmą, musulmonas – krikščionybę, poststruktūralistas – fenomenologiją ar recepcijos teoriją?

Remdamosi objektyvaus stebėjimo principu „XX amžiaus literatūros teorijos“ gana išsamiai, nors ne visada tiksliai, paaiškina, ką šnekėjo J. Derrida ir H.-G. Gadameris, bet nekelia klausimo, kodėl jie taip šnekėjo ir kodėl, pasodinti prie vieno stalo, nesusišnekėjo: ar dėl to, kad prie kūrinio priėjo nešini skirtingo ilgio liniuotėmis ir nevienodos formos kirtikliais, ar dėl to, kad prancūzams išoriniai veiksniai (pvz., kalba) sąlygoja vidinius (pvz., mąstymą), o vokiečiams vidiniai (pvz., mąstymas, dvasia) sąlygoja išorinius (pvz., kalbą), ar dėl to, kad vienas kalbėjo vokiškai, o kitas prancūziškai, ar dėl to, kad vienas mąstė vokiškai, o kitas prancūziškai, nepaisant to, kuria kalba jie tai darė? Prigimtinės lietuviškojo mentaliteto savybės – mąstyti ne priežastį, bet galutinę pasekmę (kaip priežastį) – vadovėlis neišsižada. Reiškinių esmę aprėpia pozityvistinis klausimas „kas?“, bet niekada „kodėl?“. Yra taip, kaip yra. Subjektyvumas vis dar tebėra klystkeliu, nevedančiu į tiesą.

Išauklėti istorinio materializmo (Vytauto Kubiliaus prisipažinimu), mes vis dar kalbame apie kažkokią objektyvią terpę, į kurią kaip į darbovietę ateina žmogus, o ne kurią jis pats sukuria iš savo vidinio turinio ir nešiojasi su savimi visur ir visada. Juk jokia metodologija negyvavo atitrauktai nuo žmogaus dvasios, ji pati nei atsišakojo, nei byrėjo. Toks požiūris galioja tik epigonams, kurie ateina „ant gatavo“ ir maža ką beprideda nuo savęs, o dažnai netgi sugadina. Ne psichoanalizė sukūrė Sigmundą Freudą, ne mitokritika – Northropą Frye'ų, ne recepcijos teorija – Hansą Robertą Jaussą, Wolfgangą Iserį, Normaną Hollandą... Priešingai! Absoliučiai visos metodologijos yra genialaus individo dvasios turinio apraiška, kuri tampa objektyvia konstrukcija ir atsiveria naujoms patirtims ir transformacijoms. Tačiau visos jos be išimties yra ne savarankiški iš dangaus nubirę grūdai, o nauji žiedai, prasiskleidę ant tūkstantmečio europietiškosios kultūros medžio. Fenomenologija neįmanoma be René Descartes'o, solipsizmo, Immanuelio Kanto, psichoanalizė atsiranda romantines „vidujiškumo“ (*Innerlichkeit*) paieškas nukreipus į žmogaus sielos gelmes, N. Frye'aus mitokritika negalėjo atsirasti

be Johanno Gottfriedo Herderio „tautos dvasios“ idėjos, mitologinės ir anglų antropologinės mokyklos. Galėtume pasakyti, kad tai savaime suprantami dalykai, apie kuriuos neverta nė kalbėti, jei mūsų vadovėlio autoriai neignoruočiau šio istorinio-genetinio aspekto, ir neverstų į tyrimo metodologijas žvelgti kaip į savotišką intelektualų išdykavimą, savivalę, užsidarius net ne Kastalijoje, kurioje žaidžiama daugiaamžės kultūros palikimu ir kultūra suvokiama kaip organiškai nuoseklus dvasinis vyksmas, bet egocentriniam dramblio kaulo bokšte.

***

Ar įmanoma pabėgti nuo savo auklėjimo, net jei ir gebi reflektuoti jo specifiką? Ar įmanoma kaip normalų reiškinį suvokti Vakarų kultūroje klestintį metodologinį polifoniškumą, kai buvai mokomas, kad yra vienintelis teisingas pasaulio paaiškinimas, o visi kiti yra geriausiu atveju nukrypimas ar nebrandumas, o blogiausiu – buržuazinis iškrypimas, kuriuo reiškiasi darbo žmonių reikmių nesuprantantys reakciniai Vakarų renegatai? Ar įmanoma be vidinio pasipriešinimo ir prieštaravimų suvokti, iš kur atsiranda ir kam reikalingas tas metodologinis polifoniškumas? Ar įmanoma tapti laisva kuriančiąja asmenybe, jeigu nuo mažų dienų buvai orientuotas taikytis prie išorinių socialinių ir kultūrinių reiškinų ir slopinti savo individualybės raišką, mintinai kaldamas legitimuotų autoritetų tiesas? Matyt, įmanoma, tereikia tik pripažinti savo ligą ir norėti pasveikti. Mūsų liga stipri, įsisenėjusi, tačiau ne beviltiška.

Bet kuri ideologija išlaisvina žmogaus galias kaip įsikūnijusi žmogaus dvasios apraiška, kaip noro, galimybės ir gebėjimo išreikšti save pasekmė, bet kartu ir sukausto žmogaus dvasinę raidą, jeigu jos nubrėžti rėmai nebepalieka spragos tolesniam vystymuisi. Persiimti istorinio materializmo ideologija nėra joks blogis. T. Eagletonas to nei gėdijasi, nei didžiuojasi, bet pateikia kaip savo mąstymo savitumą, artimesnį jo sielai, ir būtent dėl to suvokiama kaip objektyvesnį. Tačiau būtent suvokiama, o ne dar neįsisąmonintą. Pasakymas „mano požiūriu“ gerokai skiriasi nuo pasakymo „objektyvios tiesos požiūriu“, kuriam atstovaujama tada, kai savo požiūrio savitumas nėra įsisąmonintas. Suvokiant ideologinį polifoniškumą, atsiranda prielaidos pripažinti svetimo požiūrio gyvavimo galimybę ir teisę. Priešingu atveju savas požiūris, kuris bet kuriuo atveju yra ribotas, tampa vieninteliu teisingu požiūriu, nes yra vienintelis suvokiamas požiūris. Šis savivokos bruožas vis dėlto yra ne politinis ar ideologinis, o grynai dvasinis reiškinys. T. Eagletonas kitas metodologijas irgi

vertina tuo pačiu pasiklydimo kriterijumi, tarsi pasikeldamas aukščiau visų metodologijų ir su atlaidžia ironija stebėdamas nesubrendusį vaikišką jų žaidimą.

Atsakydamas į klausimą, kokia yra *grynoji* literatūrinė kūrinio interpretacija, R. Barthes'as straipsnyje „Dvi kritikos“ parodė, kad susipriešinimas tarp vadinamosios universitetinės kritikos, kuri remiasi pozityvizmo pagrindu, ir interpretacinės (arba ideologinės) kritikos, kuri remiasi šiuolaikinėmis ideologinėmis sistemomis (marksizmu, fenomenologija, psichoanalize, egzistencializmu), yra elementari kova tarp nauja ir sena, tarp to, kas kažkada buvo nauja ir neįprasta, bet vėliau paseno ir pernelyg susireikšmino. Literatūrinis tyrimas visada rėmėsi tam tikra ideologine sistema. Taip, kaip Hippolyte'o Taine'o pozityvizmas rėmėsi Auguste'o Comte'o filosofine pozityvizmo sistema, taip ir vėlesnės metodologijos remiasi ne kažkokiu grynu literatūriniu (psichologine ar sociologine interpretacija) metodu, bet telkėsi į pagalbą visas įmanomas filosofines, lingvistines, sociologines, psichoanalitines sistemas.

***

Lyginant su vienbalsiu 1982 metų kalbėjimu, su pirmojo Nepriklausomybės dešimtmečio nuosmikiu, nuodėmė būtų nepasidžiaugti gebėjimu atsiverti pasauliui ir išgirsti Vakarų kultūros polifonines melodijas. Vadovėlis neturėtų pasenti be laiko, kaip 1982 metų leidiniai, kurie gali pasiteisinti politine ir dvasine priespauda, bet ne prabėgusiu laiku. Kad ne laikas susendina knygas, puikiai įrodo beveik tuo pačiu metu pirmąsyk pasirodęs T. Eagletono vadovėlis, kuris iki šiol išlieka aktualus ir bene skaitomiausias tokio pobūdžio darbų visame pasaulyje. „XX amžiaus literatūros teorijos“ parodo, kad literatūros mokslas Lietuvoje jau yra įgijęs pakankamai akademinės drašos ir sąmoningumo, pribrendęs savarankiškam teorinių teiginių apmąstymui ir nekompleksuotam problemos reflektavimui.

Vadovėlio sudarytoja ir įkvėpėja Aušra Jurgutienė darbui pasitelkė stipriausias lietuvių literatūros mokslo pajėgas ir ryškiausias asmenybes, ne tik besidarbuojančias šioje srityje, bet ir visa savo esybe panirusias į literatūros mokslo stichiją. Vadovėlį sudaro trylika skirtingų autorių parašytų skyrių. Kiekviename jų aptariama skirtinga metodologija ar metodas, visai teisėtai pradėdant fenomenologine paradigma ir pamažu judant laiku ir erdve vėliau susiformavusių metodologijų – struktūralizmo, mitokritikos, psichoanalizės ir t. t. – link. Tikrų savo srities profesionalų

indėlis gerokai pakylėja vadovėlio vertę. Atsitiktinumas ar ne, bet tarp jų ypač išsiskiria moterys – Aušra Jurgutienė, Nijolė Keršytė, Audronė Žukauskaitė. Savo rogėse, kiek pakrypusiose į semiotikos pusę, sėdi ir Kęstutis Nastopka. Jiems priklausantys skyriai rašyti su gyvu užsidegimu savo dalyko žinovų, atėjusių ne iš pašalio, bet atsinešusių iš anksčiau sukauptą gausių tyrinėjimų bagažą. Gyvesni išėjo ir tie skyriai, kuriuose aptariami lietuviams opūs reiškiniai, kaip antai M. Šidlausko „marksistinis“ skyrius. Kai kurie kiti autoriai pasirodo iš pareigos, tarsi pagal susitarimą užpildyti tuščias nišas, iš jų reikalaujant ne tiek gilintis į pačią problemą, kiek tinkamai referuoti jos sprendimą Vakarų literatūros moksle. Nors įkvėpto A. Jurgutienės ar N. Keršytės rašymo nė iš tolo nepalyginsi su Dalios Čiočytės, Pauliaus Subačiaus, Brigitos Speičytės ar Nijolės Vaičiulėnaitės-Kašelionienės pareigingu referavimu, tačiau bendro vaizdo šie autoriai labai nepagadina. Pagaliau ne visų dvasiniai interesai turėjo sutapti su knygos sumanytojų, tuo labiau, kad turimų intelektualinių rezervų mums dar nepakanka aprėpti literatūros metodologijų visumą, atskiroms jos dalims tirti paskirsčius lygias pajėgas. Todėl ir vadovėlio sumanytojams teko vadovautis principu: džiaugiamės tuo, ką turime, o ne būtinybe suformuoti harmoningą ir konceptualiai išbaigtą literatūros teorijos visumos modelį. Šio konceptualaus nuoseklumo, loginio atrankos ir struktūravimo pamato labiausiai ir pasigendama, todėl knyga darosi labiau panaši ne į vadovėlį, o į paskirų straipsnių rinkinį.

***

Nesunku pastebėti, kad vadovėlyje, matyt, ne be Algirdo Juliaus Greimo padarytos įtakos, dominuoja prancūzų literatūros teorija. Vokiečius „proteguoja“ vienintelė A. Jurgutienė, amerikiečių požiūris, be naujosios kritikos, įsileidžiamas tik retomis nuorodomis, tarsi neužmirštant iš mandagumo paminėti kokio Paulio de Mano ar N. Hollando, nors pastarojo išvystyta amerikietiškoji Buffalo kritika yra savarankiška recepcijos teorijos mokykla, vadinama psichoanalitine arba individualia recepcija⁷, kuri sąmoningumo link gerokai pastūmėjo kiek apstingusią Konstancos mokyklos teoriją ir tokiu laipsniu nusikratė teksto prievartos ar autoriaus autoriteto, kad daugelį senesnės kartos lietuvių kritikų jo išvados tiesiog sukrėstų. Gausios nuorodos į rusų ir sovietinių literatūros mokslą, pakankamai plačiai dėstant rusų formalizmo, Vladimiro Toporovo, Jurijaus Lotmano ir kt. teorines koncepcijas, turbūt irgi gali sudaryti klaidingą įspūdį apie šio mokslo indėlį į pasaulinį literatūros mokslą.

Be prancūziškojo požiūrio dominavimo, kitas akį rėžiantis trūkumas yra chronologinio nuoseklumo bei proporcingumo principą pažeidžiantis ir dėl to eklektiška sumaištimi virstantis prioritetų pasirinkimas.

Turbūt visi sutiks, kad be psichoanalizės neįmanoma suvokti nei XX amžiaus literatūros, nei svarbiausių dvasinių ir intelektualinių virsmų. Iš tikrųjų J. Lacanas pakeitė S. Freudą, tiksliau, pritaikė jį prancūziškajam mąstymui, tačiau ne J. Lacanas, o būtent S. Freudas pakeitė visą skaitymo procesą ir kūrinio suvokimą⁸. Skaitymo ir suvokimo procesą keitė taip pat ir Carlas Gustavas Jungas, Alfredas Adleris, Otto Rankas ir daugelis kitų psichoanalitikų. J. Lacanas tėra vėlyvasis šalutinis produktas, kuris neatstovauja šio mokslo visumai. Tai tipiškas vokiškos dvasios vaisiaus perleidimas per prancūziškąją sąmonę, todėl J. Lacano metodą tikslingiau vadinti struktūrine psichoanalize, ir vien tik J. Lacanui patikėti šioje knygoje atstovauti psichoanalizei yra kiek rizikingas sprendimas. Kita vertus, be psichoanalizės pamatinių teiginių žinojimo neįmanoma suvokti ir pačios fenomenologijos, suvokimo teorijos rutuliojimosi, mitokritikos ir t. t. C. G. Jungas, prisipažindamas, kad jo metodas yra fenomenologinis, niekuo nenusižengė tiesai. Tad kodėl psichoanalizės, atstovaujamos S. Freudo ir C. G. Jungo, neapžvelgus atskirai šalia fenomenologijos (juo labiau, kad S. Freudo Vienos ratelio atstovai, tokie kaip O. Rankas, pirmieji psichoanalizės principus pritaikė literatūros kūriniais analizuoti). Tas pats pasakytina ir apie N. Frye'aus mitokritiką, sintezuojančią senosios Maxo Müllerio mitologinės mokyklos ir C. G. Jungo analitinės psichologijos principus. Kita vertus, mes sužinojome, kad N. Frye'us remiasi C. G. Jungo kolektyvinės sąmonės teorija, bet kodėl N. Frye'us nesiremia S. Freudu ir ar yra koks skirtumas tarp S. Freudo ir C. G. Jungo psichoanalitinių teorijų, ar jos vienodai tinka mitokritiniam diskursui, nesiaiškinama. Tiesa, skyriuje „Mitinis literatūros matmuo“ gana paviršutiniškai pristatoma N. Frye'aus mitokritinė metodologija, apsiribojant N. Frye'aus simbolių teorija, išdėstyta „Kritikos anatomijos“ II esė, ir nepastebint, kad garsusis kanadietis daugiau kalba apie literatūrą, o ne mitologiją, nors abi jos susigiminiuoja per C. G. Jungo kolektyvinės sąmonės koncepciją. N. Frye'us ne tik kryptingai ieško pirminio mito – monolito – raiškos literatūroje, bet sukuria ir savotišką psichoanalitinę-mitologinę literatūros žanrų teoriją (IV esė pavadinimas: „Retorinė kritika: žanrų teorija“).

Keistai iškrinka struktūralizmo paradigma, visiškai neminimas poststruktūralizmas, kurio literatūrologinis atitikmuo yra dekonstruktyvizmas. Su poststruktūralizmu tradiciškai giminiuojamas feminizmas, o viena pagrindinių jo sąvokų, sukurta Julijos Kristevos, yra intertekstualumas. Mūsų knygoje feminizmas įterpiamas tarp „mitinio literatūros lygmens“ ir lakaniškos psichoanalizės, o intertekstualumas pakylėjamas iki savarankiškos teorijos rango ir nusipelno viso skyriaus. Prieš intertekstualumą įterpiama postkolonijinė kritika, už jo – komparatyvistika. Čia jau prasideda tikra eklektika, sumaišanti į literatūrinį kokteilį truputį metodų ir truputį metodologijų, skoniui pajvairinti – teminę-probleminę postkolonijinės kritikos orientaciją ir komparatyvistinį gretinimą. Kyla klausimas: jeigu į šį kokteilį galima įmaišyti lietuviams minimaliai įdomią postkolonijinę kritiką, kodėl nepridūrus stiprėjančios gėjų-lesbiečių ar juodaodžių kritikos, kurios išreiškia taip pat labai savitą ir iki šiol neaktualizuotą požiūrį į pasaulį, kodėl neaptariama lietuvių skaitytojui jau pažįstama genetinė ar teminė kritika, tuo labiau, kodėl nenaudojama mums ypač svarbi vietinė „žaliava“? Koks nors Amerikos ar Japonijos studentas galėtų ir nežinoti, kas yra socialistinis realizmas, bet Lietuvoje studijuojančiajam kažkaip reikėtų paaiškinti, kas buvo ta teorija, kuri pusę šimto metų per prievartą buvo brukama į kuriančių ir maistančių žmonių protą.

Nereikia galvoti, kad mūsų lemtis kažkuo unikali visuotiniame žmonijos kontekste. Įvairios ideologijos dažnai brukamos per prievartą, ir net klasicizmas buvo viena tokių sistemų. Socialistinis realizmas savo laiku buvo pakankamai argumentuotai pagrįstas ir anaipol ne išlaužtas iš piršto ar nurašytas nuo lubų. R. Barthes'as teigė, kad šiuolaikinė kritika literatūrinių reiškinių analizei pasitelkia filosofines ar mokslines ideologines sistemas, tarp jų ir marksizmą. Panašiai kalbėjo ir socialistinio realizmo teoretikas Nikolajus Bucharinas, kuris tvirtino, kad kaip A. Comte'o sukurta pozityvistinės filosofijos teorija virsta Émile'o Zola natūralizmu ar Vladimiro Solovjovo mistinė sistema Rusijoje virsta simbolizmu, taip filosofinė socialistinio realizmo prielaida yra dialektinis materializmas. Šiuo atžvilgiu, sako N. Bucharinas, socialistinis realizmas yra ypatingas meno metodas, atitinkantis dialektinį materializmą, šio išvertimas į meno kalbą.

Vadovėlyje neišvengta ir nedidelių faktinių klaidų. Antai teigiama, kad „pasaulinės literatūros“ terminą Johannas Wolfgangas Goethe „nukalė“ 1825 m., nors ši idėja poetą-mąstytoją apsėdo 1827 metų sausį, ja

laiškuose draugams bei pokalbiuose su Johannu Peteriu Eckermannu poetas ne sykį dalijosi: „Nacionalinė literatūra dabar nedaug ką tepasako, atėjo pasaulinės literatūros epocha, ir kiekvienas dabar privalo stengtis ją paskubinti“⁹. Netiksliai pateikiama H. R. Jausso knygos „Literatūros istorijos iššūkis literatūros mokslui“ pasirodymo data – ne 1970, o 1967 m. Konstancoje. Prisimenant kardinalius Vakarų visuomenės savimonės pokyčius, privedusius prie 1968 m. neramumų, ši paklaida gali turėti nemenkos įtakos aiškinantis recepcijos teorijos raidą. Vienas rimčiausių vadovėlio trūkumų yra tas, kad visiškai neskiriamos dvi svarbios sąvokos: metodas ir metodologija. Ne visi bus patenkinti tuo, kad vadovėlio autoriai apsiribojo vien pažintine funkcija, išsikėlę sau tikslą supažindinti su teorijomis, bet nepavertė vadovėlio praktine priemone, pamokančia naudotis atskirų metodologijų instrumentais, supažindinančia su svarbiausiomis jų kategorijomis.

***

Sąlygos yra sąlygos, ir dažniausia jos yra nepermaldaujamos. José Ortega y Gassetas norėjo, kad šiuolaikinis žmogus būtų herojus, t. y. įveiktų esamų sąlygų apribotą pasaulį ir kurtų naujo pasaulio vizią. Jeigu paklaustume savęs, ar tikrai padaryta viskas, ką šiomis sąlygomis buvo įmanoma padaryti, galbūt ir negalėtume pasakyti, kad autorių kolektyvas viršijo savo jėgas, tačiau jų parengtas vadovėlis yra mažas žygdarbis gerokai apkerpėjusiame lietuvių literatūros mokslo pasaulyje. Sverdami šio vadovėlio reikalingumą ne idealumo, o realumo svarstyklėmis, turime pripažinti, kad akademinė Lietuvos bendruomenė sulaukė pakankamai profesionaliai parašyto originalaus vadovėlio, kuris padės greičiau nusikratyti sovietinio palikimo ir įtvirtinti šiuolaikines europietiškojo mąstymo struktūras, o literatūros reiškinių suvokimą tikrai pakylės į naujas minties aukštumas. Nepaisant visų, kartais rimtų, savo trūkumų vadovėlis netaps akmeniu po kaklu, trukdančiu lietuvių intelektinėms paieškoms išplaukti į platesnius ir tyresnius vandenius. Galima tik apgailestauti, kad jis pasirodė prabėgus keliolikai metų po Nepriklausomybės atgavimo, bet negalima nesidžiaugti, kad pagaliau ši siena pralaužta. Juk iki šiol daugeliui istorinio materializmo kartos atstovų visokie „-izmai“ geriausiu atveju yra Pilypo šokinėjimas iš kanapių, vadovaujantis principu „kad ir nežmoniškai, bile kitoniškai“, kurie naikinami ne susipažinus su jų ardomuoju ir nuodijamuoju poveikiu, bet tik tam, kad nereikėtų su jais susipažinti. Daugelį atbaido nutolimas nuo įprastų interpretacinių

modelių ir naujų modelių kūrimo ar įvaldymo būtinybė. C. G. Jungas ir R. Barthes'as tai vadino mizoneizmu, arba naujovių baime. A. Jurgutienės sudarytas vadovėlis bent jau apsaugos nuo šios baimės užkrato, nes juk ir aklas gali pamatyti, kad tos naujovės, kurių mes taip bijojomės, Vakarų Europoje seniai jau apžėlė ilgomis žilomis barzdomis ir susilaukė ne vienos kartos palikuonių.

NUORODOS

- ¹ Л. Тимофеев, *Основы теории литературы*, Москва: ГУПИ, 1959, с. 5.
- ² V. Zaborskaitė, *Literatūros mokslo įvadas*, Vilnius: Mokslas, 1982, p. 7.
- ³ *XX amžiaus literatūros teorijos*, Vilnius: VPU I-kla, 2006, p. 5.
- ⁴ *Lietuvių literatūros kritika*, t. 1, Vilnius: Vaga, 1971, p. 179.
- ⁵ *XX amžiaus literatūros teorijos*, p. 5.
- ⁶ J. Grondin, *Filosofinės hermeneutikos įvadas*, Vilnius: ALK/Aidai, 2003, p. 228.
- ⁷ W. Schönau, J. Pfeiffer, *Einführung in die psychoanalytische Literaturwissenschaft*, Weimar/Stuttgart: Metzler Verlag, 2003, S. 42–46.
- ⁸ P. von Matt, *Literaturwissenschaft und Psychoanalyse*, Stuttgart: Reclam, 2001, S. 129.
- ⁹ J. P. Eckermann, *Gespräche mit Goethe in den letzten Jahren seines Lebens*, Bd. 1, Leipzig: Brockhaus, 1836, S. 325.